گۆرانی و موزیکی ناوچەی کۆیە

وریا ئەحمەد

کەمال غەمبار

(کەمال حوسێن مەلا ئەحمەد)، کە بە (کەمال غەمبار) ناسراوە، ساڵی (١٩٣٧) لە کۆیە لە گەڕەکی (بایزئاغا) هاتۆتە دنیاوە، قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە و دواناوەندیشی لە هەولێر تەواو کردووە و دواتر کۆلێژی ئادابی بەشی زمانی (عەرەبی) لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە.

گوتم: مامۆستا ئێمە سەردەمی منداڵی لە کۆیە تۆمان دەدیت، بەڵام دواتر دیار نەمای، دەکرێ هۆکاری ئەمە بزانین؟

گوتی: ئەو سەردەمەی (هادی چاوشلی) لە کۆیە (قایمقام) بوو، داوایان لە خەڵک دەکرد، (پاکانە) پڕ بکەنەوە! هەتا کرێکاریش ئەگەر داوای ئیشی بکردایە داوای هەمان ئەو کارەیان لێ دەکرد، ئەو سەردەمە بەو هۆیەوە من لەگەڵ باوکم عادز بووم و پڕم نەکردەوە، بۆیە بۆ بەغدا چووم و لەوێش هەر بەو هۆیەوە تووشی گیروگرفت بووم، دواتر لای (ئیحسان شێرزاد) لە پرۆژەیەکدا وەک چاودێری ئیش دامەزرام، ئەوکاتە لە دواناوەندی بووم، بەڵام بە هۆی گیروگرفتی سیاسییەوە ساڵی (١٩٥٧) بۆ هەولێر گەڕامەوە، دیارە ئەوکاتە لە قەزاکانی سەر بە هەولێر دواناوەندی نەبوو، بۆیە قوتابیانی کۆیە و ڕواندز و ئەو شوێنانە بۆ تەواوکردنی خوێندن بۆ هەولێر دەهاتن. ئەوەبوو من دواناوەندی بەشی وێژەییم لە هەولێر تەواوکرد، شایانی باسە ئەوکاتە قوتابخانەی دواناوەندی بە هەردوو لقی زانستی و وێژەیی تەنیا پۆلەکانی (چوارەم و پێنجەم)ی هەبوون.

گوتم: بەو پێیەی ساڵانێکە خوێنەرێکی چاکیت، تا ئەمڕۆ چەندین کتێبی جۆراوجۆریشت بە چاپ گەیاندووە، لەبارەی مێژووی کۆیەوە چیت لایە؟

گوتی: کۆیە شارێکی زۆر کۆنە، پێش بە ئیسلام بوونی

کەمال غەمبار

خەڵکی ناوچەکە، کۆیە هەبووە و کاروانسەراش بووە، شوێنێکیش کاروانسەرا بووبێت، دیارە لە شوێنانی تر پێشکەوتووتر بووە، باپیرانی ئێمە لە کۆیە دژ بە هێرشی لەشکری موسوڵمانان جەنگاون و کوژراویان داوە، کە ئەمڕۆ لە کۆیە بە (سەلکی کافر)، ناویان دەبەن و هەندێ جار و هەندێ کەس بەرد بارانیشیان دەکەن! دانیشتوانی شارەکە، ئەوسەردەمە لەسەر ئایینی دێرینی (زەردەشتی) بوونە، کە ئاشکرایە لە ئایینەکانی (جوولەکە) و (دیان) کۆنترە. مامۆستا غەمبار لەسەر قسەکانی بەردەوام بوو و گوتی: دیانەکان تەنیا لە کوردستان زمانەکەیان ماوە، ئەویش دیارە لەبەر ڕێزلێنان و جۆرە ئازادییەکی زیاتر لە شوێنانی تری وەک ناوەڕاست و خوارووی عێراق، کە زمانەکەیان لەو شوێنانە نەماوە.

گوتم: ئەو سەرچاوانەی دەربارەی مێژووی کۆیە نووسیویانە، یان باسی کۆیەیان کردووە، جگە لەوانەی یادیان بەخێر (بەرگی یەکەمی حاجی قادری کۆیی - مەسعوود محەمەد) و (مێژووی کۆیەی - تایەر ئەحمەد حەویزی) و کتێبی (من عمان الی عمادیة) هیچ کتێب و سەرچاوەی دی شک دەبەن؟

گوتی: کتێبی (گەشتی - نیبۆر - بۆ عێراق)، کە (٢٠٠) ساڵ زیاترە نووسراوە و تێیدا هاتووە: کاتی زۆر زوو کۆیە (سنجاق) بووە، شارەکانی (هەولێر) و(کەرکووک) سەر بە کۆیە بوونە!

مامۆستا غەمبار لە قسەکانی بەردەوام بوو گوتی: بۆ بە کۆیە دەڵێن شار...؟ چونکە جگە لەوەی زۆر دێرینە، هەر لە کۆنیشەوە لە تەک کشتوکاڵدا (پیشەسازی) تایبەتی خۆی هەبووە، لە توانایدا بووە هەموو پێداویستییەکانی خەڵکی دانیشتووی ناو شارەکە و دەوروبەریشی بەرهەم بێنێت، هەندێ لە پیشەکانی ئەو سەردەمەی کۆیە: پیشەی کورتان دروو، سۆل و ئێمەنی دروو، جۆلایی، خومخانچی، زێڕ و زیوچی، خەنجەرچی، چەخماخچی، ئاسنگەری، مەنجەڵ سپی کردنەوە، دارتاشی، بەننایی، کولێرە بەڕۆن و نانەوایی، ناڵبەندی، مووڕێسی، ...تاد. ناوچەی کۆیە هەر لە سەرەتاوە ناوچەیەکی گرنگ و ناودار بووە. بۆ نموونە چەندین خان و (گەرماو - حەمام)ی تێدا بووە. من دەپرسم و دەڵێم: بۆ بە شوێنانی وەک: (ڕانیە) و(قەڵادزە) دەڵێن شارۆچکە؟

گوتم: دەیان گۆرانی ڕەسەن و تایبەتمەند لە شاری کۆیە هەن، هەر بۆ نموونە، جگە لەو مەقامانەی (سێوە)ی نەمر بەتۆماری گەیاندوونە: بازان باز قەتار، دەماغم وەزنە، ئاهویار، شلێ یارێ، شلەوخانان، سام سام، بۆ فریبی عاشقان، لەو کولبەیی ئەحزانە، شەوێ نانووم و... دەیانی تر، لەکۆیە هەن و لە شارەکانی دیکەی وەک (هەولێر) و (کەرکووک) و هەتا (سلێمانی)ش بەدی ناکرێن و نابیسترێن، شێوازی گوتن و مەقام لە کۆیە، تا ڕادەیەک لەگەڵ شێوازی (ناوچەی موکریان) جۆرێک لە خزمایەتییان هەیە و نزیکن، بەڕای تۆ هۆکاری ئەمە چییە؟

گوتی: وەک زووتر گوتم، شاری کۆیە کاروانسەرا بووە، لە سەردەمی (ئەمین ئاغای ئەختەر) گۆرانی و مەقام لە شارەکەدا و لەسەر دەستی ئەو زۆر پێشکەوتووە، بەڵکو لە سەردەمی خۆی ڕەت داوە، هیچ ئاغایەک نەبووە، لە ئێوارەوە تا نیوەی شەوێ دەنگخۆش و مەقامزان و مەقامخوێن و شاعیرەکان و..تاد، لە دیوەخانی خۆیدا کۆیکاتەوە، ئەمە نەک هەر هی ناو شارەکە، بەڵکو هی دەرەوەی شارەکەشی میوانداری کردوون، توانیویەتی هانیان بدات و ئاراستەیان بکات و زەمینەیان بۆ بڕەخسێنێت. مامۆستا غەمبار گوتی: کاتی خۆی من شانۆنامەیەکی هونەرمەند (ئەحمەد سالار)م بۆ گۆڤاری کاروان هەڵەچنی کرد، کە لەسەر هونەرمەند (دەروێش عەبدوڵڵا) دانرابوو، دواتر توانیم شانۆگەرییەکەش ببینم، گوتنەکان بە دەنگی گۆرانیبێژ (بورهان محەمەد) بوو، یەکێک لەو گۆرانییانە کە بەناوی:

(بۆت بمرم جانانە) بوو، هۆنراوەکە دەڵێ:

لە سینەی ئیجاد بوو دوو بەی
قوبەی تاجی کاوس و کەی

نەکەی دەستییان لێ بدەی
با بێنێ بۆ نیشانـە

لە پەنهان دەستم برد بۆ بەی
مارەنگازم ترسام لە حەی
باغەوان بانگ ئەکا نەکەی
ئێرە جێی شاهی مارانە

خاڵی ڕەشی سەر ڕوومەتی
حەجەرول ئەسوەد خۆیەتی
کەسێ بکا زیارەتی
لە دەرەجەی شەهیدانە

بۆیە دواتر تەلەفۆنم بۆ هونەرمەند (ئەحمەد سالار) کرد و گوتم: ئەمە ئاواز و هۆنراوەی ئەختەرە، ڕەنگە ئەو دەروێش عەبدوڵڵایە(*) کاتی خۆی لە کۆیە لە دیوەخانی هونەرئامێزی ئەمین ئاغای ئەختەر میوانداری کرابێت و گوێی لەم گۆرانییە بووبێت، دواتر لە سلێمانی گوتوویەتییەوە و بەم شێوەیە گۆرانییەکە بڵاوبۆتەوە.

مامۆستا کەمال دیسان گوتی: پێش ماوەیەک بەر لە نەشتەرگەرییەکەی، ئەم هۆنراوەیەم بە هونەرمەند (عەدنان جەمال) دا و لەو بۆنەیەی (تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە)، کە ڕێزی لە ئەندامانی کۆنی خۆی نا، گۆرانییەکەی پێشکەش کرد.

گوتم: بە بڕوای من کۆیە لەو سەردەمە زۆر کۆنانەی وەک سەردەمی (ئەمین ئاغای ئەختەر)ی نەمر، هونەری (مەقام و گۆرانی) کەسانێک خاوەندارییان کردووە و کاری تایبەتی ڕۆژانەیان هۆنراوە نووسین و ئاوازدانان و شیکردنەوەیان و فێرکردنی ئەو مەقام و گۆرانییە تایبەتمەندانەی ناوچەکە بە خەڵکی فێرخواز بووە؟ مەبەستم ئەو سەردەمانە دیوەخانەکانی وەک دیوەخانی ئەمین ئاغای ئەختەر کاری پەیمانگە و ئەکادیمی هونەری مەقام و موزیکی ئەمڕۆی کردووە و لە فێرکردن و بەرهەم هێنانی شاکاری هونەری نوێش بەردەوام بووە! تۆ لەم بارەیەوە چی دەڵێی؟

گوتی: بەڵێ، چونکە هەندێ دیاردەی سەرنجڕاکێش لە کۆیە هەن، بۆ نموونە: کاتی خۆی کۆیە (شوورە)ی هەبووە، ئێستاش ناو و شوێنەواری ئەو شوورەیە ماوە، وەک دەرگاکانی: دەرکی خۆشناوان، دەرکی گەروێ، هەروەها (قۆنگر) و (سەرتەمتەمان) و جگە لەوانە شوێنی باڵاخانەی (مەحکەمە)ی ئەمڕۆی کۆیە، سەرشوورانی ناوبووە، ئەمانە بەڵگەن بۆ کۆنی و پێشکەوتوویی ئەو شارە لەو سەردەمە کۆنانەدا، بۆیە کۆیە لە شارەکانی دی جیادەکرێتەوە، لە بیرمان نەچێ (دیان)ەکانی کۆیە، لە کاتی کاری وەک: مووڕێسی و جۆڵایی هەمیشە گۆرانییان گوتووە.

گوتم: ئاگاداری پرۆژەی مێژووی کۆیەی کە لە لایەن چەندین مامۆستای بە ئەزموونی شارەکەوە بەڕێوە دەچێت؟

گوتی: بەڵێ، بۆ نموونە یەکێک لە ئەندامانی ئەو دەستەیە مامۆستا (عوسمان خۆشناو) کە من پێشەکیم بۆ کتێبێکی نووسیوە، کە لەسەر شاری کۆیەیە، تا ئەمڕۆ لە چاپی نەداوە، دەستەکە پێیان باش بووە، دوای لە چاپدانی ئەو کتێبەی تر ئەمەیان بە چاپ بگەیەنرێت.

گوتم: مامۆستا مەسعوود محەمەد باسی (حاجییە گەورەی کۆیە) دەکات، وەک مەقامزانێکی گەورە، کە ئەو کاتە بۆ دیدەنی مەقامزانانی وەک (عوسمان مووسڵی) بۆ شاری مووسڵ و (سەید دەروێش) بۆ (قاهیرە) چووە، کۆیە زۆر بلیمەتی دیکەی لەو بابەتەی تێدا بووە، هەر بۆ نموونە (مەڕێنی قەشە) و (نەشئەتی ڕەشید ئاغا) و (ڕەفیق چارچاو) و (حەنیلە خڕە) و....تاد، ڕای تۆ چییە؟

گوتی: دەزانم کاتی خۆی مەقامزانی ناوداری عیراق (محەمەد قەپانچی) گوتوویەتی: گوتنی مەقام لە کەسێک بە ناوی (حاجییە گەورە)وە فێربوومە!

گوتم: بە هۆی ئەو چاوپێکەوتنانەی تا ئەمڕۆ لەگەڵ هەموو ئەو کەسانەی دوور و نزیک پێوەندییان بە گۆرانی و مەقامەوە هەبووە و ڕۆشنبیرانی شارەکەش ئەوانەی خوێنەری چاکن، یان نووسینیان لەسەر مێژووی کۆیە، یان لایەنێکی شارەکە هەبووە کردوومن، گەیشتوومەتە ئەوەی بتوانم دەستنیشانی ئەو بۆنانە بکەم، کە لەو شارەدا گۆرانی، یان مەقامی تێدا گوتراوە، جا من یەکە یەکە ناوی بۆنەکان دەبەم و حەزدەکەم تۆش تێبینی خۆت لەسەریان، یان ئەگەر بۆنەی تر هەیە و من نەمبیستووە بە سوپاسەوە باسیان بکەیت؟

(١) بۆنەی ئیجازەدانی فەقێکانی کۆیە. گوتی: ڕاستە لەبیرمە لەو بۆنەیەدا فەقێکان گۆرانییان دەگوت.

(٢) بۆنەی هاتنی وەرزی بەهار و سەیران و نەورۆز. گوتی: لە بەهاران خەڵکی شارەکە بۆ ناو باخچەکان بۆ سەیران دەچوون. کەسێک هەبوو بە ناوی (خورشید) بەداخەوە ناوی باوکیم بیر نەماوە، ماوەیەک لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ژیابوو، تازە بۆ کۆیە گەڕابووەوە، تا بڵێی دەنگخۆش بوو. هەروەها نەورۆزی (تاتووکان)م لەبیرە. لە سەیرانگەی (ئۆمەرخوچان)یش هەر ئەو ماوەیە (موحسینی عەزیز ئاغا) و کۆمەڵێ لاوی تر ئاگریان بە بۆنەی نەورۆزەوە کردووەوە.

(٣) بۆنەی مەولوود خوێندنەوە. گوتی: زۆرجار لە ماڵی ئێمە مەولوود دەکرا، (فەقێ ڕابیعە) و (ئامەشەل) بانگ دەکران، ئەمە بۆ مەولوودی ژنان و (فەقێ ئەحمەدە کۆرە)ش وای کرد هۆنراوەکانی (جەلال جۆبار)ی شاعیر بە گوێی خەڵکی شارەکە بناسێنێت.

(٤) ناو تەکیە و خانەقاکان بە تایبەتی ڕۆژانی ستایشی پەروەردگار و خوا پەرستی.

(٥) سەردوولکە، یان شین و پرسەی جوانەمەرگ و کەسایەتییە ناودارەکان.

(٦) دیوەخان. گوتی: مام ڕەسووڵ گەردی لەسەر (سەکۆ)یەکەی بەردەم ماڵی (کاکە زیاد ئاغا) دادەنیشت و حەیرانی دەگوت، ئەوکاتەی من باسی دەکەم ماڵی کاکەزیاد لە بەرانبەر مزگەوتی (مەحموود ئاغا) بوو.

(٧) بۆنەی کارکردن. گوتی: لە کۆیە دیانەکان دەستی باڵایان لە مەقام و گۆرانی هەبوو، من کە ساڵی (١٩٥٨) بۆ بەغدا چووم، لە ئێزگەی بەشی کوردی بەو پێیەی منیش زیاد لە جارێک لەو ئێزگەیەدا هۆنراوەم پێشکەش بە گوێگران کردووە، تۆمارکردن نەبوو، بەڵکو پەخشی ڕاستەوخۆ هەبوو، (وەحید بامەڕنی) کە ئەفسەرێکی سوپا بوو، پلەی (زەعیم) بوو، ئەوکاتە وەک (چاودێر) لەو ئێزگەیە بە نوێنەری حکومەت دانرابوو، ئەو بەرهەمانەی لەو ئێزگەیەدا ڕاستەوخۆ پەخش دەکران دەبوایە ئەو لێیان ئاگادار بێت و ڕازی بێت، جا کاتێک (مامە سێوە)ی نەمر لەو ئێزگەیەدا ئەو مەقامانەی بە هاوکاری هونەرمەندانی پایەبەرزی وەک (قادر دیلان) و(نازم نەعیم) و هی ترەوە تۆمار کرد، لەلایەن هەموو ئەوانەوە دەستخۆشی لە مامە سێوە کرا. هەرچەندە لەکۆیە دوای تۆمارکردنی ئەو شاکارانە، منداڵ و کەسانی نەفام و کەسانی لە پیرۆزی ئەو هونەرە نەگەیشتوو، بەردیان لە دەرگای ماڵی مامە سێوەی نەمر دەگرت و بێ شەرمانە هاواریان دەکرد: ئەوەل سەحەرە، ماڵی بابی سێوەی پڕ لە گورگ و چەقەرە!

(٨) بۆنەی کۆبوونەوەی هەندێ کەسایەتی نیشتمانپەروەر کە لە دەرەوەی شار دادەنیشتن و باسی کوردایەتی و سیاسەتیان دەکرد، بەدەم مەینۆشییەوە، گۆرانیشیان دەگوت؟ گوتی: کاک ئەحمەدی باوکت و کاک عومەری مام عەولا و ئەوانە کەسانی سیاسی بوون و گۆرانی و مەقامیان بە هۆنراوەی نیشتمانی دەگوت، جگە لەوان لە کۆیە (حەسەن کاکە) دەنگخۆش بوو، (حاجی قادری پەڕەکار) هەبوو، دەنگێکی زۆر بەرز و ناسک و خۆشی هەبوو، کوڕی (سمایلە خڕە) و (حاجی کاکە)ش کە لە مەولوود دەیگوت، دەنگخۆش بوون.

گوتم: ئەگەر شتێکمان باس نەکردووە، یان چیت هەیە بیڵێی فەرموو.

گوتی: کاتێک (کۆماری مەهاباد) تێک چوو، من منداڵ بووم، لە پۆلی دوو، یان سێی سەرەتایی بووم، هەندێ لە گۆرانیبێژانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ کۆیە هاتن، ئەوکاتە لە کۆیە (قومار) باوبوو، تازە میوەی (پرتەقاڵ) پەیدا ببوو، جا لە ماڵی ئێمە دەهاتن گۆرانییان دەگوت، من بۆخۆم هەندێ گۆرانییان لێوە فێربووم، ئینجا ئەو دەنگخۆشانەی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتبوون، پێیان دەگوتن (شایەر)، لە چایخانەکانیش گۆرانییان بۆ خەڵکی دەوڵەمەند و ئاغا دەگوت و پێیاندا هەڵدەگوتن، تا پارەیان بدەنێ. (حەمەگەمحان) تازە چایخانەیەکی لە گەڕەکی (جوولەکان) دانابوو، لەبیرمە جارێک (میرزا حەمەدەمین)، گۆرانیبێژی نەمر (مەلا کەریم)ی لەگەڵ خۆدا هێنا بۆ کۆیە، ئەوە دەوری ساڵانی (١٩٤٦ - ١٩٤٧) بوو، ئەو میرزا حەمەدەمینە هۆنراوەی زۆری لەبەر بوو. لە وەرامی پرسیارێکدا گوتی: مەلا کەریم کەوای شۆڕی لەبەردا بوو، شەدەی بەستبوو. کەسایەتییەکی جوانی هەبوو، پیریش نەبوو. ئەوکاتە، یان لە ماڵی (تایەری حەمەدەمینی) باوکی دکتۆر جەمالی ددانساز، یان لە ماڵی ئێمە قوماریان دەکرد و هەندێکیان دەشیان خواردەوە، لە بیرمە (تایەر تۆفیق) کە جارێ هێشتا بۆ ئێزگەی کوردی بەغدا نەچووبوو، یەکێک لەو شەوانە لەسەر لا پاڵ کەوتبوو گۆرانی بۆ یاریکاران دەگوت.

*** ئەم دەروێش عەبدوڵڵایەی لێرەدا ناوی هاتووە، ئەو دەروێش عەبدوڵڵایەی زەمانی مامۆستا (گۆران)ی شاعیر نییە، کە ئەمڕۆ (کاسێت)ێکی جێماوی دەنگ و دەفژەنی ماوە، ئەمەی ناومان بردووە، وەک مامۆستا کەمال غەمبار گوتی: هاوتەمەنی ئەختەری شاعیرە و هی ئەو سەردەمە زووانەیە.**

تێبینی: ئەم چاوپێکەوتنە ڕۆژی سێ شەممە ڕێکەوتی (٢)ی کانوونی یەکەمی ساڵی (٢٠٠٨) ئەنجام دراوە.